

Karısını Şapka Sanan Adam: Öznel Deneyimlerin Nöropsikolojisi

Oliver Sacks (1985), *Karısını Şapka Sanan Adam*, çev. Çiğdem Çalkılıç,
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çağrı OKUKLU

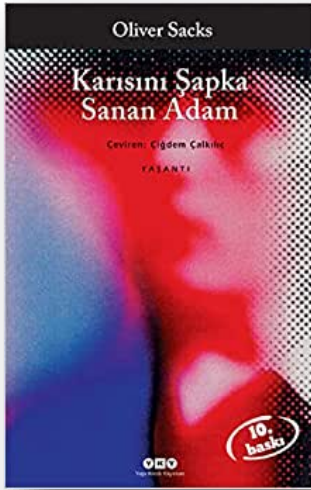
Psk., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

cagriokuklu@posta.mu.edu.tr

0000-0003-0306-3413

Gönderim Tarihi: 28.11.2022 - Kabul Tarihi: 04.12.2022

Oliver Sacks 1933 yılında Londra'nın Cricklewood bölgesinde doğdu. 27 yaşında Oxford Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladıktan sonra Kaliforniya'ya taşındı. Burada "farmakolojik deneylerin şaşırtıcı nöbetleri" adını verdiği, esasen halüsinojenik ilaçlar üzerine olan, araştırmalar yürüttü ve bu çalışmaların, nörolojik durumlar üzerine yaptığı çalışmalarda büyük bir etkisi oldu. 1960'ların ortasında New York'a taşınan Sacks, New York Üniversitesi ile uzun süreli olacak birlikteliğini başlattı. Yaşamı boyunca 11 kitap yazan Oliver Sacks, 2015 yılının ağustos ayında, 82 yaşında hayata gözlerini yumdu (URL-1).

Oliver Sacks nörolojinin özneye yabancı ve mekanik bir hale evrildiğinin endişesini taşımaktadır: "İnsan öznesinden yana daha zengince olan klinik hikâyeler, 19. yüzyılda en üst noktaya ulaşmıştır ve kişilerden soyutlanmış nöroloji biliminin ortaya çıkmasıyla birlikte bu hikâyeler de yok olmuştur." (1985: 12). Bu şekilde bir yaklaşımın pratisyenin hastaya olan anlayışını kısıtlayacağını da öne süren Sacks, "Karısını Şapka Sanan Adam" (1985) ismini verdiği

derlemesinde, 1973 tarihli "Uyanışlar" eserinde yaptığına benzer olarak, 24 hastasının klinik nörolojik durumlarına "öznel deneyimler" çerçevesinde odaklanmıştır.

Her hastasının mücadelesini hem fizyolojik hem de psikolojik olarak gözler önüne sermek isteyen Sacks, hekimlerin klasik tekniklerinin tıkanıp noktalarında, yenilikçi yöntemlerle hastalarına yardımcı olmaya çabalamıştır. Örneğin doğuştan görmeyen, beyin felci olan, iki eli de istem dışı hareket eden (atetoz) ve ellerini "hamur parçaları" gibi hareketsiz, işe yaramaz, durgun algılayan hastası Madeleine J.'yi tedavi etme çabası bize bu yenilikçi yöntemleri anlamada yardımcı olabilir.

Altmış yıl boyunca elleri yokmuşçasına yaşayan Madeleine'in ellerini yeniden keşfetmesi, ellerini ilk defa kullanması ve onları en baştan yapılandırması gerekiyordu. Daha önce ellere yabancılaşma üzerine yürütülen tedavi çalışmaları hep ellerin işlevini hatırlama üzerine kuruluydu ancak bu yöntem Madeleine için geçerli olmayacaktı. Madeleine için bir

ilk tepki, ilk adım, ani bir atılım gerekliydi. Bu yüzden Sacks, yapılabilecek tek şeyin bir tepki çıkmasını umut etmek, hatta bu umut etmeyi kışkırtmak olduğunu öne sürmüştür. Bu kışkırtmayı gerçekleştirmek adına Madeleine'in hemşirelerine yemeğini, kazara olmuşçasına, biraz uzağına bırakmalarını söyler. Ve bir gün beklendiği gibi, aç ve sabırsızken, Madeleine, elini uzatarak yemeği alır ve ağzına götürür. Bu ilk hareketten, ilk algılamadan sonra Madeleine tüm dünyayı keşfe çıkar ve çamurdan modeller yapmaya başlar. İlk modeli bir ayakkabı çekeceği olan Madeleine yavaşça ilgisini baş ve insan figürlerine kaydırır ve St. Benedict'in görmeyen heykeltıraşı olarak ünlenir: "Bu görmeyen ve felçli kadında, tüm hayatı boyunca aşırı korunmuş, hareketsiz ve saklı kalmış, şaşırtıcı bir artistik duyarlılığın tohumlarının, altmış yıl boyunca gelişmemiş ve engellenmiş olmasına rağmen, nadir ve güzel bir gerçekliğe yeşereceğini kim hayal edebilirdi?" (1985: 78).

Rahatsızlıklar, deneyimler, hastalar ve tedavi biçimleri bu 24 bölüm boyunca farklılıklar gösterir. Sacks'in tüm bu farklılıklar arasında sabit tutmaya, korumaya çalıştığı şey ise rahatsızlığın hastanın öznel deneyimiyle aydınlatılması işidir. Daha da ötede Sacks, tedavilerini gerçekleştirirken insanların, rahatsızlıklarına rağmen -hatta bazen rahatsızlıklarından ötürü-, nasıl anlamlar kurduklarını ve kimlik duygularına eriştiklerini irdeler.

Kitap, bizlere bazı belirli nöropsikolojik rahatsızların çerçevesini çizer. Bunlar arasında en çok detaylandırılanlar çeşitli hafıza kaybı ile ilintili rahatsızlıklar, Tourette Sendromu¹ ve agnozidir².

Sacks'in bu rahatsızlıkları inceleme biçiminin mekanik ile özneli birleştirir nitelikte olduğu söylenebilir: Anlatılarda hastanın bedeninde ve beyninde olup bitenleri kavramamız adına belirli medikal tanımlamalar sunulur. Ancak daha sonra bunun ötesine gidip daha derinlerde öznel deneyimlerin, kişiliklerin ve sosyal yaşantıların yeniden yaratımlarına şahit oluruz. Sacks'in yaratmaya çalıştığı bu birliktelik şu sözleriyle daha anlaşılır hale geliyor:

Bu gerçeklikler içinde bilimsel olan ile romantik olan bir araya gelmek için çağrıda bulunuyor. Luria romantik bilimden konuşmaktan hoşlanırdı. Olgü ve fabl arasındaki kesişme noktasında, bilimsel olanla, romantik olan öylesine bir araya gelir ki, kitapta hikâyeleri anlatılan hastaların hayatlarını karakterize eden kesişme noktası, böylelikle oluşmuş olur. (1985: 13).

Kitap boyunca nöropsikolojik rahatsızlıklar ile bu rahatsızlıkların özneli arasındaki ilişkileri inceleyen Sacks, özellikle hastalarının benlik ve kimlik karmaşalarına vurgu yapar. Bu vurguyu şu sözlerle aktarır: "Hastalıktan etkilenmiş organizma, insan, her zaman kimliğini korumak ve yaşatmak için yenilenmeye giderek, bir şeyin yerine başka bir şey koyarak veya telafi ederek, kullandığı yöntemler her ne kadar garip olursa olsun, hastalığa tepki gösterir." (1985: 24). Bununla bağlantılı olarak kitabın büyük bir kısmı bu türden başa çıkımları aktarır. Sacks, hastaların aynı anda nasıl hem rahatsızlıklarıyla hem de rahatsızlığın yarattığı bu dönüşmüş benlik hissiyle başa çıktıklarını anlatır.

Kitaptaki diğer bir tema ise beyni bir çeşit bilgisayar olarak gören klasik nörolojinin -Sacks bunu inkâr etmez-, rahatsızlıkların kimlik üzerindeki etkilerini görmezden gelmesinin eleştirisidir:

Tabii ki beynin bir makine ve bilgisayar olduğu klasik nörolojide, her şey doğrudur! Ama varlığımızı ve hayatımızı oluşturan zihinsel süreçlerimiz sadece soyut ve mekanik değil aynı zamanda kişiseldir de. Bu süreçler, sadece kategorilendirmeye kalmayıp, sürekli bir muhakemeyi ve duyguları da kapsar. (1985: 38).

¹ İstem dışı gerçekleşen, devamlı tekrarlanan ani hareketler ve seslerden oluşan tikler (APA 2013).

² Bireyin dış dünyadan gelen duyusal bilgiyi işleyememesi olarak tanımlanan rahatsızlıkların toplu adı (URL-2).

Kimlik meselesinin, nöropsikolojik rahatsızlıkların ayrılmaz bir parçası olarak kendisini sunuşunu Tourette Sendromu olan Ray'in öyküsünde çok daha net bir şekilde görebiliyoruz: "Varsayalım ki tikleri uzaklaştırdın geriye ne kalacak? Ben tiklerden oluşuyorum- başka da bir şey yok." (1985: 112). Kimliğini rahatsızlığından ayıramayan Ray'i tedavi ederken Sacks, onu pozitif ve semptomlardan arınmış bir kimliğin inşası için cesaretlendirmiştir. Böylelikle, kimlikle ilişkilenen nöropsikolojik rahatsızlıkların kimliksel çözümlerine ve daha temelde Sacks'in "kimlik nörolojisi" adını verdiği yeni disipline somut bir örnek sunulmuştur.

Vaka analizi formatında yazılmış eserde hastalarla gerçekleşen etkileşimler; tanışma, tanı koyma çabaları, tedavi için atılan adımlar ve hastanın gelişimiyle ilgili sunulan rapor şeklinde bir seyre sahiptir. Böyle bir seyrin sahiplenilmesinin hem seyircinin öyküye daha derinden bağlanması hem de öykünün kapsayıcı bir biçimde ele alınması gibi çıktıları olmuştur.

Sacks bir öyküyü anlatırken, hastaların tanımlamalarında medikal terimlere yer verir. Bunun yanında alanın önemli vaka çalışmalarına ve güncel tartışmalarına da yer verir. Bu da bizlerde Sacks'in yazdığı metni meslektaşlarına yazdığı izlenimini uyandırabilir. Ancak bu izlenim, hastanın deneyimlerinin detaylandırılması kısmında medikal jargonun açıklanması ve öyküye yedirilmesiyle giderilir. Sacks medikal jargonu açıklarken hem basit tanımlamalar yapar hem de metaforlar yardımıyla öyküyü okuyucu için anlaşılır hale getirir. Sacks'in metaforları genellikle sanata, müziğe ve edebiyata dayanır:

Böylesi bir us Borges'in 'Unutulmaz Funes' isimli hikâyesinde resmedilmiştir; Unutmayalım ki genelleme yaparak düşünme becerisi olmayan Platonik biriydi. Funes'in o kalabalık dünyasında sadece detaylar vardı. Şimdiye kadar hiç kimse gerçekliğin ateşini gece ve gündüz hiç yorulmadan zavallı Ireneo kadar göğüslememiştir... José de Borges'in Ireneo'suyla aynı durumdadır. (1985: 233).

Sunduğumuz ana fikirlerin yanında, kitabın sunduğu iki tane, birbiriyle bağıntılı, yan mesele de mevcuttur. Bu iki mesele, Sacks'in geleneksel nörolojiye yönelttiği eleştiriler ile ilintilidir.

Bunlardan ilki Sacks'in "özür" kelimesi üzerinden – "özür" kelimesinin nörolojinin favori kelimesi olduğunu öne sürer- yaptığı çıkarımlara dayanır. İşlev yetersizliğine odaklanan geleneksel nörolojinin benliği etkileyen nörolojik bozuklukları göz ardı etmekte olduğu savunan Sacks, kendi çalışma alanını bu göz ardı edilen alan üzerine kurar.

Üzerinde durulan ikinci mesele, sol yarımküreden daha ilkel kabul edilmiş, genellikle etkisiz (minör) yarım küre olarak adlandırılan sağ yarımkürenin ihmal edilmesi meselesidir: "Gerçekten de nöroloji ve nöropsikolojinin tüm tarihi, beyin, sol yarımküresi hakkındaki araştırmaların tarihi olarak görülebilir." (1985: 22). Bu ihmalin nedenlerinden birini, sol yarımkürenin çeşitli yerlerinde bulunan urların etkilerini göstermenin, sağ yarımkürenin soldakine benzer sendromlarını ayırt etmekten çok daha kolay olması olarak belirleyen Sacks, çalışmalarını çoğunlukla ihmal edildiğini iddia ettiği sağ yarımküre sendromları üzerine yoğunlaştırır. Çünkü gerçeklik algısının kontrolü sağ yarımkürede bulunur, bu da bir canlılığın hayatta kalması için gerekli bir beceridir. Oliver Sacks sol yarımkürenin bir bilgisayarla özdeşleşebileceğini öne sürer ve onun programlar ve diyagramlar için tasarlanmış bir yapıda olduğunu belirtir. Fakat gerçekliğin taşıyıcısı olan sağ yarımküreden kaynaklanan hastalıklar, sağ yarımkürenin öz niteliğinden ötürü, "çok garip hastalıklar" olarak değerlendirilmeye alınırlar. Sacks de bu bilinçle ilintili, benlik ve kimliği etkileyen nöropsikolojik rahatsızlıklar üzerinde durur: "Dolayısıyla benim ilgi alanım, geleneksel anlamdaki nörolojik işlev yetersizlikleri değil, benliği etkileyen nörolojik bozukluklardır." (1985: 24). Ayrıca işlev yetersizliği odaklı çalışmalar yürüten nörologların aynı zamanda sol yarımküre üzerinde çalıştıklarını ortaya atan Sacks, klasik nörolojiye dair eleştirilerini bu şekilde bağıntılandırır.

Karısını Şapka Sanan Adam, Sacks'in daha sonraları yazacağı kitaplarla beraber, nöroloji camiasını sarsmaya devam etmektedir. Oliver Sacks'in büyük ölçüde şekillendirdiği "Anlatı Tıbbi"³ günümüzde daha gelişmiş formuyla varlığını sürdürmektedir. Buna karşılık kanıt-temelli nörolojinin gelişiminde de bir gerileme olmadığı gibi bu alanda çok büyük atılımlar gerçekleşmiştir. Oliver Sacks'in kanıt-temelli nörolojiye hem umutla hem de endişeyle baktığını Hareket Halinde isimli 2015 yılında yayımlanan otobiyografisinden anlayabiliyoruz. Beyni görüntülemenin yeni yöntemlerinin onu çok heyecanlandırıldığını ancak bu yöntemlerin alanı mekanik ve insandan uzak bir yere, dergi bulgularının insanların öz deneyimlerinden daha değerli olduğu bir nörolojiye götürdüğü endişesini taşıdığını da aktarır (2015: 260).

Günümüzde yürütülen çalışmalar bu iki yöntemin birleşimini sunuyor gibi gözüküyor. Oliver Sacks'in yaklaşımını benimseyenler, anlatı temelli yöntemlerini kanıtlarla temellendiriyorlar. İki yöntemin de değerini eşit derecede tutan, bilimsel yeterlilik ile danışanı anlama ve benliğini yüceltmenin bir arada var olduğu yeni bir tür nöroloji bizlere kendini sunmuş durumda (Charon 2001: 1).

Oliver Sacks'in okuyucuya aktardığı bu 24 öykü, nörolojide ve tıpta hissiz bir objeye dönüşmüş hastanın, kimliğinin ve benliğinin göz ardı edilemeyeceğinin başarılı bir edebi dille yazılmış manifestosu olarak görülebilir. Karısını Şapka Sanan Adam, nöropsikoloji için büyük bir atılımın nişanesi olarak tarihte yerini almış, alana ilgi duyanlar tarafından mutlaka okunması gereken çok değerli bir eserdir.

³Anlatı tıbbi, tıpta insan bilimlerinin tıba yeniden insani bir perspektif kazandırmak adına, edebiyatın estetik duyarlılığının tıp eğitimine yedirilmesiyle ortaya çıkmış bir disiplindir (Yıldız 2019: 1).

Kaynaklar

- American Psychiatric Association (2013), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, ed 5. Washington DC: APA Press.
- Charon, Rita (2001), "Narrative Medicine: A Model for Empathy, Reflection, Profession, and Trust", *JAMA*, 286(15), pp. 1897-1902.
- Sacks, Oliver (1985), *Karısını Şapka Sanan Adam*, çev. Çiğdem Çalkılıç, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sacks, Oliver (2015), *Hareket Halinde – Bir Hayat*. (Çev. Begüm Kovulmaz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- URL-1: Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, Oliver Sacks, Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Oliver-Sacks> (e.t. 04.11.2022).
- URL-2: National Institute of Neurological Disorders and Stroke, NINDS Agnosia Information Page <https://www.ninds.nih.gov/health-information/disorders/agnosia> (e.t. 25.07.2022).
- Yıldız, Merve ve Mehmet Ali Gülpınar (2019), "Tıp Eğitiminde İnsani Boyut ve Anlatı Tıbbının İmkânları", *Tıp Eğitimi Dünyası*, 18(56), s. 123-137.